

WAGNER ÉS ERKEL,

AVAGY KÉT KOMPONISTA, A MAGYAROK, ÉS A HAZA.

PEST, 1853-1863.

Az **Opera-Világ internetes Magazinban**, 2010. 06. 15-én részben azonos címen megjelent cikk bővített, átdolgozott változata. 2014. 06. 20.

Wagner magyarországi történetének eseményeit, s a hatást, amit zeneműveinek és művészetfilozófiai eszméinek bemutatása, ill. személyes jelenléte hazánk zenekultúrájára gyakorolt nem vizsgálhatjuk önmagában. A hazai Wagner-recepció színpadán ugyanis változatos díszletek mellett sokan játszottak sokféle szerepet, s közülük is az egyik legmeghatározóbb szereplőt Erkel Ferencnek hívták. Jelen írás két olyan személyiség életútjának néhány részletét kívánja a középpontba állítani, amelyeket összefontak, s kicsit tán össze is bogoztak a Párkák.¹

Erkel és Wagner útja először 1853-ban keresztezte egymást jelképesen. Erkel ekkorra már elismert zongoraművész, karmester és zeneszerző volt. Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc előtt született művei: a *Bátori Mária* – bemutatták 1840. augusztus 8-án, a Pesti Magyar Színházban, ami e jeles estét követően kapta a Nemzeti Színház nevet, a *Hunyadi László* – bemutató: 1844. január 27-én, és a *Hymnus* – ősbemutatója: 1844. július 2-án, – nagy sikert arattak. Az 1848-as Szabadságharc után Erkel csak kisebb lélegzetűnek mondható kompozíciókkal volt jelen a magyar színpadokon,² s energiáit egyéb tevékenységekbe fektette. Ezek egyike a Pesti Filharmóniai Társaság munkájában való részvétele volt, amely bemutatkozó hangversenyére 1853. nov. 20-án került sor, ahol Mozart, Meyerbeer, Beethoven, és Mendelssohn műveit adta elő az Erkel vezényelte zenekar.

(Elhangzottak: Beethoven: 7. szimfóniája, egy „Aria di Bravura” Mozarttól, ami vélhetően Donna Anna áriája lehetett a *Don Giovanni* második felvonásából: *Ah, crudele.. Non mi dir..* énekelte – Ludwika (Lujza) Lesniewska³ kisasszony, Mendelssohn: *Nászindulója* a *Szentivánéji álomból*, és Meyerbeer *Struensee-nyitány*.)

Erkel és Wagner neve vélhetően még ugyanezen évben, 1853-ban került plakátra együtt először, mikor is nem sokkal a Pesti Filharmóniai Társaság bemutatkozó koncertje után, 1853. dec. 8-án, a Filharmóniai Társaság második hangversenyén a Nemzeti Múzeum Nagytermében (szalon) mutatta be a pesti Társaság Wagner *Tannhäusernek nyitányát*.⁴ A bemutató – úgy tűnik – rögvest megosztotta mind a magyar közvéleményt, mind a magyar sajtót. A korabeli újságcikkek, amelyek a *Budapesti Hírlap*, a *Délibáb*, a *Divatcsarnok* és a *Pesti Napló* hasábjain jelentek meg 1853. dec. 10. és 13-a között, vélhetően hűen tükrözik a közönség reakcióit. Az 1853. dec. 8-i koncert többi műsorszámai közül Mendelssohn *Skót szimfóniájá-t*, Mozart: „*A tündérsíp*”, vagy „*Bájsíp*”, azaz a *Varázsfuvola* c. operájának egyik *Ejkirálynője-áriáját*, és a valószínűleg ráadásként elhangzott Mendelssohn: *Nászinduló-t* is lelkesen fogadta a közönség, ám a sajtó a Wagner-nyitánnyal kapcsolatban hűvös, szinte ellenséges maradt. A *Tannhäuser nyitányáról* kizárólag a *Pesti Napló* publicistája írt pozitívan: „(...) — Wagner Richard „Tannhäuser” című operájának nyitánya egy merész fantasia, egy költői lélek műve, teli szépséggel, meglepő eredetiséggel. (...)” Vajon saját kútfejéből merítette Erkel a Wagner-részlet bemutatásának gondolatát? Ki tudja... Az igen válasz mellett szól Erkel néhány további lépése, amelyeket a Wagner-műrészletek bemutatásának rögzös útján tett, a nem mellett pedig pl. Bónis Ferenc véleménye, aki szerint Mosonyi Mihály javaslatára tűzte a Társaság második koncertjének műsorára a *Tannhäuser-nyitányt* Erkel.⁵

A Bónis-féle „Mosonyi-elméletre” rácáfolhat, hogy a sajtó, és vélhetően a magyar közönség megosztottsága ellenére Erkel az előző helyszínen, a Pesti Filharmóniai Társaság 1854. márc. 25-i, ötödik koncertjén a nyitány mellett a „*Zarándok-kar*”-t is elvezényelte a *Tannhäuserből*.⁶ Az Erkel-Wagner történet hű krónikájához hozzátartozik az is, hogy Erkel atyai jóbarátja: Brassai Sámuel ellenkezése dacára mutatta be Erkel az előbb említett Wagner opera újabb részletét, s ezzel fittyet hányt egy számára fontos ember véleményére, aki ráadásul rendkívül prominens személyiség volt az akkori Magyarhonban, s aki Wagnerrel kapcsolatos rendkívül pejoratív véleményét több cikkében is közzétette.⁷ A „*Zarándok-kar*” magyarországi ősbemutatójának estéjén Beethoven 4. szimfóniája, Weber *Aufforderung zum Tanz* című, Berlioz által hangszerelt darabja, Spohr *Faust-nyitánya*, a „*Zarándok-kar*”, a *Tannhäuser-nyitány*, ill. két ária is elhangzottak, amely áriák mindegyikét – Donizetti *Gianni di Parisi*-jából és Mozart „*Szöktetés*”-éből is – Bogyai (Bogya, De Ruda) Róza kisasszony⁸ énekelte. A második Magyarországon bemutatott *Tannhäuser* opus és a megismételt nyitány közönség és sajtófogadtatása vegyesnek volt mondható, ám a sajtó egy cikkének⁹ sorai közt elrejtve az az információ volt olvasható, hogy a közönségnek legalább egy része lelkesülten fogadta a nyitányt. Mi alapján igen valószínűnek tűnik, hogy a *Tannhäuser-nyitány* fogadtatása második „nekifutásra” már kedvezőbb lehetett. Míg a *Lohengrin* nyitánya Pesten, 1858. febr. 28-án felhangzott, 1853 és 1855 között hallhatta még néhány alkalommal a *Tannhäuser nyitányát*, és a „*Zarándok-kar*”-t a lassan zeneileg jártasabbá váló pesti közönség.¹⁰ S bár a kritikák hangja többnyire még erősen ellenségesnek volt mondható, 1862-ig, tehát a *Bánk bán* premierje utáni esztendőig is szerepe volt Erkel Ferencnek abban, hogy Richard Wagner művei teret nyertek az akkori Magyarországon.¹¹ Ez azért lehet érdekes, mert Erkel Wagner egyik legnagyobb magyar ellenfeleként tartja számon a zenetörténet,¹² s be kell vallanom, néhány évvel ezelőttig magam is az ezt hangoztatók oldalán álltam. Most viszont úgy vélem: az Erkel-Wagner párharcról alkotott képet erősen átszínezi az, hogy Erkel nélkül sem a *Tannhäuser*, sem a *Lohengrin* részleteit nem hallhatta volna a magyar közönség, sőt, még az is megtörténhetett, hogy Erkel is közvetített Wagner és a Nemzeti Színház között

1863-ban, Wagner első pesti látogatása előtt.¹³ Lehetséges, hogy az előbbi történet csak „városi legenda”, arra azonban szintén nincs cáfolhatatlan bizonyíték, hogy Erkel viselkedése 1863-ig abszolúte Wagner-ellenesnek lett volna mondható.

Az első adat, ami bizonyíthatja, hogy Erkel Ferenc ellenezni és gátolni kezdte Wagner fokozódni látszó magyarországi térhódítását, vélhetően a *Pesti Napló* 1864. dec. 19-i, *A színházi bajok kútfejei* c. cikkében¹⁴ jelent meg: „[Erkel] mindjárt nyugdíjba lépéssel fenyegetőzik, ha egy Wagner-féle dalmű betanítása jó szóba.” A cikkíró folytatásképpen még hozzáteszi, hogy Erkel nem képes zeneigazgatói és zeneszerzői lényét kettéválasztani, amely sorokból arra következtethetünk, hogy a cikkíró, s tán az akkori magyar közvélemény szerint is, főként zeneszerzőként, a zenei és közélet akkori prominens képviselőjeként érezhette méltán kivívott hazai pozícióját veszélyben Erkel. Igen „masszív” díszlet-eleme volt az Erkel-Wagner ellentétnek az a német (osztrák)-ellenesség is, ami a magyar társadalom jelentős részét jellemezte ez időtájt, ami több hullámban is fel-feltört a 19. századi Magyarország történetében, s aminek történeti gyökerei igen mélyre nyúlnak. A német-ellenesség a Pesti Német Színház és a Nemzeti Színház közötti harcban is megmutatkozott,¹⁵ s a játszmában a Pesti Német Színház jutott egy bástya-előnyhöz az 1860-as években, hisz itt állították színpadra 1862. márc. 6-án, este 7 órai kezdettel német nyelven a *Tannhäuser*, Carlo Emanuele (de) Barbieri (1822-1867) vezényletével. S tekintve, hogy Richard Wagner levelezésében már az 1853-54-es évtől található olyan adatok, amelyek szerint a Pesti Német Színház már akkortájt be akarta volna mutatni a *Tannhäuser*,¹⁶ a premierre relatíve sokat kellett várnia a magyar közönségnek,¹⁷ amivel együtt elmondható, hogy a magyarországi premier előtt csupán néhány ország ősbemutatója előzte meg a pestiét. A *Tannhäuser* nagy sikerű, teltházas előadása után, amin Mihailovich Ödön és id. Ábrányi Kornél is részt vettek,¹⁸ az operát 1862. márc. 8-án, 19-én, 28-án és máj. 20-án a Pesti Német Színházban (Pest(h)er Stadttheater), jún. 12-én pedig az Ofner Sommertheater-ben, azaz a Budai Nyári Színpadon (vagy Színházban) is játszották, s még ez évben az első *Tannhäuser-paródiát* is bemutatták Magyarországon, 1862. ápr. 3-a körül, a Budai Népszínházban.¹⁹ Valószínűleg a Nemzeti és a Pesti Német Színház közötti párharc, ill. az előbbieken említett széleskörű német, ill. osztrák-ellenesség voltak részben a történelmi okai annak, hogy a *Pester Lloyd*-on kívül minden pesti újság agyonhallgatta a *Tannhäuser* pesti premierjét. A pécsi születésű Czeke Sándor (néhol Julius Czeke) viszont igen kimerítő kritikát írt márc. 8-án a *Pester Lloyd* 56-ik lapszámába a *Tannhäuser* premierjéről *Tannhäuser und der Sängerkrieg auf der Wartburg. Grosse romantische Oper in drei Aufzügen von Richard Wagner (Zum ersten Male aufgeführt in deutschen Theater am 6. März)* címmel, amelyben kitért Wagner művészetfilozófiai elveire és zeneszerzői eszköztárára, de részletesen elemezte az operát és az előadást is. Az írás érdekessége az a néhol igen kritikus hang, ami egy német nyelvű laptól ebben a történelmi korszakban igen furcsának volt nevezhető.

A magyarok „német” (tulajdonképpen osztrák) elnyomás elleni küzdelme, ami a Nemzeti és a Pesti Német Színház közötti harcban is megmutatkozott, és a művészi felzárkózásért folytatott harc már mintegy 24 évvel a *Tannhäuser* magyarországi ősbemutatója előtt – 1838-ban – kezdődött,²⁰ mikor is Erkel egy „nagy” és modern együttes, egy „szimfonikus zenekar” szervezésébe kezdett az akkor még Pesti Magyar Színháznak nevezett Nemzetiben. Az együttesben már két fuvola, egy piccolo (Bauer Albert szerint 2 piccolo), két oboa, két klarinét, két fagott, négy kürt, két trombita, három harsona, egy ventiles kürt (Staud Géza szerint), egy ophicleide (Bauer szerint), ütőhangszerek és egy vonósötös is játszott.²¹ A szükséges, de kétségekívül forradalmi újításokat később, (1843-tól), Bartay Endre (András, 1798-1856) a Nemzeti igazgatója is támogatta, aki maga is zeneszerző volt,²² s tudatosan alakította „német-mentesre”, „olaszosra”, „franciásra”, de mindenekfelett magyarságközpontúra a színház műsorpolitikáját. Ezen törekvéseiben egészen odáig ment, hogy pályázatot hirdetett „a magyar népeletből merített, minden aljasságtól ment, jóirányú látványos

színműre”,²³ ami kétségkívül segítette a magyar népszínművek, sőt új magyar operák megszületését is.²⁴ Ám már Bartay igazgatói székébe kerülése előtt is mutattak be új magyar operákat a Nemzetiben. A Szerdahelyi József szerzette (*Rokkant huszár*), vagy *Tündérlak Magyarországon* (1840), és Thern Károly *Gizul* (1841) c. darabja még a Bartay-korszak előtt, a magyar kultúrtörténelem jelentős mérföldköve a „*Hunyadi*” (1844) Bartay regnálása alatt, Thern *Tihany ostroma* (1845), Doppler Ferenc *Benyovszky* (1847), és Császár György *A kunok* (1848) című darabjai pedig a Bartay-éra után színesítették a Nemzeti repertoárját. Ezek legtöbbje igen rövid földi életet élt, de kétségkívül mindük fontos próbálkozásnak volt nevezhető a magyar romantika kialakulását tekintve.

Richard Wagner első magyarországi látogatása előtt (1863. július) született meg a magyar nemzeti opera második korszakának legjelentősebb zeneműve, a *Bánk bán* (1861), aminek szövegkönyvét Katona József drámájából Egressy Béni (született: egresi Galambos Benjámín, 1813/14. ápr. 21-1851. júl. 15, vagy 17) írta. Ősbemutatója 1861. március 9-én volt a Nemzeti Színházban. A közönségsiker egészen rendkívüli volt. Ennek egyik oka kétségkívül az lehetett, hogy a *Bánk bán* megmutatta az utat „(...) a magyaroktól a magyarságig.”,²⁵ tehát „vegyesnek” mondható zenei nyelvezte ellenére is hűen szolgálta az osztrák elnyomás ellen lázadó új magyar öntudat megerősödését. Erkel vélhetően abszolúte szándékosan ötvözte a különféle stílusokat remekművében. Alkotó emberként vélhetően áhította a világsikert, de mivel sem a nemzeti nagyopera „eszközrendszerétől”, sem annak eszméjétől nem tűnt igazán eltávolodni, művészete speciálisan magyar maradt. August Beer írt így Erkelről és az „Erkeli Operáról”: (...) a nemzeti elem oly erősen domborodik ki műveiben, hogy az nem csupán érdekes, helyi színeként tör fel, hanem zenéje lelkét és tartalmát képviseli, (...)”²⁶ s azt is hozzátette, hogy Erkel zenéjéből hiányzik a nagy, kozmopolita vonás.

Pedig Erkel karmesterként, zeneigazgatóként és muzsikusként is valódi magyar kozmopolita lehetett. Ezt bizonyíthatja az az elképesztő mennyiségű munka, amit hazája zenei életének felvirágoztatásáért végzett. Munkájában Liszt Ferenc volt egyik „harcostársa”, akivel együtt alapították meg a Zeneakadémiát 1875. nov. 14-én. Ám Liszt, aki megismertette Béccsel a *Hunyadi László nyitányát*, s szándékában állt a teljes opera bemutatása is,²⁷ nem csak Erkel, de Wagner barátja is volt,²⁸ csakúgy, mint Mosonyi Mihály (1814 vagy 1815-1870) – eredeti neve: Brand Michael – zeneszerző, zeneíró, pedagógus. Erkellel nem mindig volt jó viszonyban, de tán a magyarországi Wagneristák első generalissimo-jának volt nevezhető id. Ábrányi Kornél (1822-1903) – eredetileg: Eördögh Kornél, zeneszerző, zenepedagógus, zongoramű-

vész és a *Zenészeti Lapok* főszerkesztője, s Wagner közeli barátja volt Reményi Ede (Eduard Hoffmann, 1828 vagy 1829-1898), a híres hegedűművész is, akik mind szinte a kezdetektől kiálltak Richard Wagner muzsikája mellett Magyarországon. Közülük vélhetően Reményi ismerkedett meg a legkorábban Wagnerrel

Baselben, 1853-ban, Lisztnél tett látogatása során. Rosti Pál (Rosty-Barkóczi, 1830-1874), ifj. Bertha Sándor (1843-1912), és Vajda Viktor (1835-1916) szintén a magyarországi Wagnerizmus első „hullámának” prominens képviselői voltak, de aktív Wagnerizmusuk vélhetően csupán 1863-tól, Richard Wagner első pesti látogatásának időpontjától datálható.

Wagner első magyarországi látogatása csupán egy állomása volt annak a koncertsorozatnak, amelyet a zeneszerző az 1862-es év végén kezdett Bécsben. A „koncertkörút” Pest előtti stációi Bécsen kívül Prága, Szentpétervár és Moszkva voltak.²⁹

Wagner, saját operái és zenedrámái részletein kívül csupán Beethoven szimfóniáit³⁰ vette be Pest előtti hangversenyei programjába, amelyeknek mindegyikét ő vezényelte. Beliczay Gyula (Julius von Beliczay, 1835-1893) a zenész és újságíró, aki a *Blätter für Musik* és a *Theater und Kunst* számára is írt, és Mihalovich Ödön (1842-1929), Mosonyi Mihály tanítványa, a titkos tanácsos, az Országos Magyar Zeneművészeti Főiskola igazgatója,

zeneszerző és zenepedagógus, aki tán a magyar Wagneristák második legnagyobb vezére névének is nevezhető –, igen elkötelezettek voltak, és sokat tettek azért, hogy Wagner zenéje értő fülekre találjon Pesten. Beliczay pl. hosszú és értő kritikát írt az előbb említett koncertkörút bécsi állomásáról a *Zenészeti Lapok* 1863. febr. 12-i számába (III. évf.), Mihalovich pedig a Magyar Wagner Társaság egyik alapítója volt, s számtalan egyéb, értékes

NEMZETI SZÍNHÁZ

Általános bérletszűnet.

Pest, csütörtökön, július 23-án, 1863.

VIII-dik rendkívüli előadásul:

WAGNER RICHARD ur
HANGVERSENYE
2 szakaszban.

Stéger Ferencz urnak,

a bécsi cs. k. operaház első tenoristájának s a németalföldi hangművészeti akadémia tiszteletbeli tagjának az íves közreműködésével.

A tetemesen megerősített zenekart **WAGNER RICHARD ur** vezérlelndi.
Minden e hangversenyben előadandó zenemű **Wagner Richard ur** szerzeménye.

Első szakasz.

1. Nyitány „Tannhäuser” című operából; előadja a nemzeti színház megerősített zenekara.
2. a) „Elsa beszélgetése a szellőkkel” } „Lohengrin” című dalműből; énekli
b) „Ortrud megrintése” } Babatinszky Mari.
3. „A szent Graal” Előjáték. } „Lohengrin” című dalműből; előadja a nemzeti színház megerősített zenekara.
4. „Menyegzői zene” Bevezetés a 3-dik felvonáshoz

Második szakasz.

5. Előjáték, és az utolsó felvonás végezte } „Tristán és Izolda” című dalműből;
(Szerelmi dal és megdicsőülés) } előadja a megerősített zenekar
6. a) „A mesterdalnok-cseh gyűlekezete” a zenekar által. } „Norinbergi mesterdalnokok”
b) „Pogner mester felszólalása” énekli Kőszeghi. } című dalműből.
7. „Zsigmond szerelmi dala.” Énekli Simon. } A „Walkür” című dalműből,
8. „A Walkürök lovaglása” } teljes zenekarra.
9. „Kovács-dalok” Saigfrid című operából.
a) „Olvasztó-dal” } Énekli Stéger Ferencz ur.
b) „Pöröly-dal”

STÉGER FERENCZ ur, a hangversenyző iránti szíveségből lép föl.

Kezdeté **8-adfél** óraker, vége **10-kor.**

Jóksiné, Prielle Cornelia, Felekiné M. Flóra, Hamvai Kovács Imréné, Bognár Vilma B-né, Láng Paulina, Pauliné, Hubeniné, Pauli, Tóth József, Szigeti, Feleki szabadságidejüket használják. Szálláginé beteg.

A fölemelt helyérek következők:

Földszinti, vagy	12 frt.	Erkélyesék	3 frt. — kr.	Másodemeleti szízsásék	1 frt 20 kr.
Első emeleti páholy		Földszinti szízsásék	2 frt — kr.	Másodemeleti bemenet	80 kr.
Másodemeleti páholy	10 frt.	Földszinti bemenet	1 frt — kr.	Karant bemenet	40 kr.

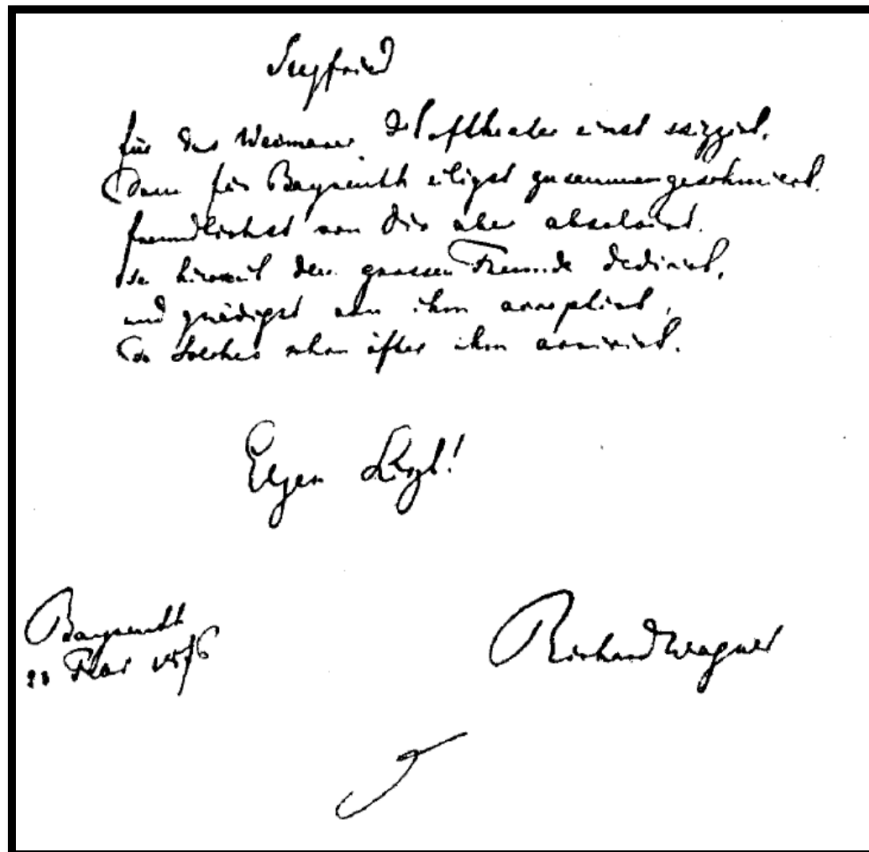
Es azon 12 rendkívüli előadás nyolcadika, melyeket a bérletírdetményben az igazgatóság különösen kikötött, melyek alkalmával a t. bérlet uraságok kivétel nélkül, tehát azok is, kik páholyukat a bérletszűnetes előadásokhoz megváltották, illető bérlet helyeiket csupán a napi helyérek lefzetése mellett használhatják, mire néve ma d. e. 10 óráig méltóstanak rendelkezni; azontul mások kívánata fogván figyelembe vétetni.

A ki nem bérelt páholy- és szízsásék iránt Wagner Richard ur második hangversenyére rendelkezhetni naponkint 9 — 1 óra közt.

Építész: Endre Gáspár. nagy akad. apreléssz. Pesten, 1862. 7. N. St. P. G.

Kiadta: CSEPREGYI, titkár

szolgálatot is tett a magyarországi Wagner-recepció mozgalmának.³¹ Két olyan sajtóorgánium, a *Zenészet* és a *Színházi Látcső* nevét is meg kell említenem, amelyek újságírói mérhetetlenül sokat segítettek cikkeikkel, tudósításaikkal, esszéikkel. A kettő közül a *Zenészet* volt az, amely első számától kezdve, a *Színházi Látcső* pedig az, ami majd az első számtól tudósított a Richard Wagnerrel kapcsolatos magyar és nemzetközi eseményekről.³²

Amikor Richard Wagner 1863 júliusában – 18-án, vagy 19-én – Pestre érkezett, Erkel már a Wagner-hangverseny műsorszámai összpróbáinak a vége felé járt. Wagner valószínűleg 20-án vezényelte először a Nemzeti zenekarát, amelynek teljesítményéről e szavakkal emlékezett meg a 21-i próba után a *Színházi Látcső* 1863. júl. 22-i sorai szerint: „ (...) büszke lehet a színház, hogy ily zenekara van, mely ennyi kifejezéssel és biztonsággal játszik, s még alig találtam zenekart, mely rövid idő alatt így megértette, ily szabatosan és érzelemmel vitte volna ki eszméimet és intencióimat.” Haraszi Emil szerint, akinek *Wagner Richard és Magyarország* c. könyve³³ máig is értékes, bár igen sokszor pontatlan összefoglalóját adja a Wagnerrel kapcsolatos hazai történelemnek, a 21-i próbán Wagner külön kiemelte Albin Reinel (Reinl, vagy Reindl) első klarinétos, és Gayer János³⁴ első trombitás teljesítményét, s Gobbi Alajost (Luigi Gobbi-Ruggieri) is dicsérettel illette, aki egy hibát fedezett fel a kürt szólamkottájában. Júl. 22-től kezdve Wagnert több ünnepélyen és összejevetelen is vendégül látták, pl. Coronini gróf a Várban, ill. a „Császárfürdő”-n egy külön a számára rendezett esten,³⁵ amelyen pl. Reményi és sokan mások is képviseltették magukat. Az első – júl. 23-i – hangverseny programjának első felében a *Tannhäuser nyitánya*, „Elsa beszélgetése a szellőkkel” (*Elsas Gesang an die Lüfte*) és „Ortrud megintése” (*Elsas Ermahnung an Ortrud*, énekelte Rabatinszky Mari kisasszony),³⁶ a „Szent Graal” *Előjáték* (a *Lohengrin nyitányáról* van szó), és a „Menyegzői zene” (*Nászinduló*), a *Lohengrin*-ből szerepeltek. A második rész a *Trisztán és Izolda nyitányával* és *Izolda* utolsó felvonás-beli *áriájának zenekari letétjével*

kezdődött (*Mild und leise...*), amelyet a Nemzeti tetemesen megerősített zenekara adott elő, majd *A Nürnbergi Mesterdalnokok* egy részlete, a *Versammlung der Meistersingerzunft*, és „Pogner mester felszólalása” (Köszeghi Károly tolmácsolásában) következtek.³⁷ A *Walkürökből* „Zsigmond szerelmi dala” után (énekelte: „Simon”, teljes neve: Simon Gusztáv) az említett zenedráma-részlet nyitánya következett, az estet pedig a *Walkürök lovaglása*, ill. az „Olvasztó-dal” („Schmelzlied”) és a „Pöröly-dal” („Hoho! Hoho! Hohei!”) zárta Stéger Ferenc(z) tolmácsolásában, a „Szigfrid”-ből.³⁸

Nemcsak a közönség, hanem Erkel, és a magyar sajtó is egyöntetűen lelkesedni látszott mind Wagnerért, mind muzsikájáért, s a lelkesedést csak fokozta, hogy Wagner részt vett a *Hunyadi László* 1863. július 25-i előadásán.³⁹ Az első koncert nagy sikerére való tekintettel – no meg tán azért is, mert Wagner és a Nemzeti között két koncertre szült a megállapodás a *Mein Leben (Életem)*, és más források szerint⁴⁰ – júl. 28-án még egy hangversenyt rendeztek a Nemzetiben, amelyen új műsorszámokként *A Nürnbergi Mesterdalnokok nyitánya* (A *Tannhäuser*-é helyett), és az *Eine Faust-overtüre* (A *Lohengrin* nyitánya helyett) hangzottak fel. Wagner vélhetően szép élményeket magával vivén és azokat bizonyosan maga után hagyván júl. 31-én távozott Pestről. Élményei arra indították, hogy távozása után kevéssel két levelet is írjon Penzingből Pestre, az egyiket Radnótfáy (Nagy) Sámuelnek, a Nemzeti intendánsának címezve 1863. aug. 1-jén, a másikat pedig Ábrányi Kornélnak, a *Zenészet*i *Lapok* főszerkesztőjének 1863. aug. 8-án, miben a magyar zene jövőjéről is értekezett.

S bár Wagner látszólag rendkívül elégedettnek, mondhatni boldognak tűnt pesti sikerével, mégis szarkasztikus hangot használt két olyan levélben is, amelyekben az említett hangversenyekről barátainak említést tett. Mathilde Wesendonck-nak 1863. aug. 3-án írt levelében pl. azt ecsetelte, hogy a magyarok igen lelkesen fogadták zeneművei részleteit, kizárólag azért, mert ő maga vezényelte azokat, és nem mulasztotta zárójelbe tenni levelében a „koncert” szót. A másik levélben pedig, amelynek címzettje prágai barátja: Heinrich Porges volt, (1863. szept. 27.)⁴¹ Pestet „die unmusikalischste Stadt”-nak nevezte, azt ecsetelvén, hogyha Pesten, a júliusi hőségben egy abszolúte „zeneietlen” városban telházal mentek koncertjei, Prága, amelynek jelentős zenei múltja van, bizonyosan meg tudja ismételni a pesti sikert. Azt, hogy magyarországi diadalútját csak „koncerteknek” titulálta Wagner, nem szükséges a lelkünkre vennünk, hisz Wagner az idézőjellel vélhetően csak arra utalt, hogy sérelmezte, hogy műveit, főként anyagi okokból, ill. promóciós céllal részletekben kell, hogy a közönség elé tárja. Ezt bizonyítja Wagner Mihalovich Ödönnek írt levele is, amelyben a koncertezést olyasminek hívja, „ami előttem a leggyűlöletesebb a világon,” (Wagner, Mihalovich Ödönnek, 1875. január)⁴² s amire csak egy rendkívüli bevétel ígérete bírhatja rá.

Wagnernek még számos hangversenyt kellett adnia amíg nagy álma: Bayreuth felépült, s Erkelnek is számos új és még újabb csatát kellett megvívnia azért, hogy terveit megvalósítsa. De ha másban nem is hasonlítottak, egyben bizonyosan. Mindketten alkotó emberek voltak, akik nagy hatással voltak környezetükre, az őket körülvevő világra, s mindketten igyekeztek elvégezni azt a feladatot, amit – meggyőződésük szerint – rájuk Ananké⁴³ kirótt.

VARGA ILDIKÓ RITA ANNA.

¹ A Párkák a görög mitológiában a végzet istennői (hárman vannak), akik fonják az élet fonalát, hozzáeresztik a szöszöt, majd végül elvágják a fonalat. Forrás: Moirák, A Pallas Nagylexikona, <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/071/pc007180.html#7>. Letöltve: 2014. 06. 19.

² A *Bánk bán* 1861-es bemutatója előtt vélhetően tizenegyszer ragadott tollat a zeneszerző, s tollából a következő művek születtek: Egressy Béni–Szerdahelyi József: *Nemzeti dal*, hangszerelés (1848), *Magyar induló*, zenekarra (1850), *Marche Hongroise pour pianoforte*, zongorára (1852?), *Ferenc József császárt üdvözlő ének*, vegyeskar zenekari kísérettel (1852), *Albumlap*, szólóhangra zongorakísérettel (1852), *Sakk-játék*, pantomim (1853), *Csárdás*, zenekarra (1853), *Székelly leány Pesten*, népszínmű (1855), *Salvator Rosa*, betétszámok egy melodramához (1855), *A halálnak*, férfikar (1856 előtt), és az *Erzsébet* c. opera 2. felvonása (1857). Forrás: *Erkel Ferenc Honlap, Kutatószoba, Művei, Időrend*, <http://erkel.oszk.hu/kut/idorend>. Letöltve: 2014. 06. 09.

³ Ludwika-Lujza Lesniewska, lengyel énekesnő. 1853, 1854, és 1855-ben a Nemzeti Színházban énekelt néhány alkalommal. Forrás: Magyar Színművészeti Lexikon, III. kötet, p. 122.

⁴ A nyitány az est harmadik műsorszáma volt. A koncert karmestere ismét csak Erkel.

⁵ Bonis Ferenc, *Mosonyi Mihály, a magyar zenei romantika úttörője*, http://www.zempenimuzsa.hu/05_2/bonis.htm. Letöltve: 2014. 06. 01.

⁶ Közreműködött a Pestbudai Hangászegylet.

⁷ Pl. *Budapesti Hírlap*, 1856. jan. 30-i lapszám. Forrás: Varga Ildikó Rita Anna, *Richard Wagner, Hungary, and the Nineteenth Century, Aspects of Wagner's Reception in Hungary during the Nineteenth Century* c. disszertáció, munkaverzió.

⁸ Bogyai, vagy Bogyá Róza, aki 1864 után de Ruda néven is szerepelt a plakátokon, a Nemzeti Színház tagja volt. Forrás: Magyar Színművészeti Lexikon, I. kötet, p. 215.

⁹ *Divatcsarnok* 1854. márc. 30.

¹⁰ Az előbbieken kívül: 1854. ápr. 9-., *Zarándok-kar*”, 1855. dec. 2-*Tannhäuser-nyitány*. Mindkét hangversenyen Erkel Ferenc vezényelte a Pesti Filharmoniai Társaság zenekarát, az 1854. ápr. 9-i hangversenyen pedig az a Pestbudai Hangászegylet énekelt, amely nevéhez a „*Zarándok-kar*” első magyarországi bemutatója is fűződik. Forrás: Varga Ildikó Rita Anna: *Richard Wagner, Hungary, and the Nineteenth Century, Aspects of Wagner's Reception in Hungary during the Nineteenth Century*, Appendix, VIII. Detailed Summaries, About the Performances of Richard Wagner's Compositions in Hungary, with the Supplements of the *Tannhäuser-parodies' Data*. 1853-1901, disszertáció, munkaverzió.

¹¹ Erkel még 1860. jan. 6-án is elvezényelte a *Tannhäuser-nyitányt*. Forrás: Lásd a 10-es lábjegyzetet.

¹² Brassai Sámuel (1797 vagy 1800-1897), az akadémikus, tudós, filozófus, kiadó, tanár, nyelvész, kiváló műkedvelő zenész, zenekritikus, zenei tanulmányok szerzője, stb., egy a valódi reneszánsz emberek közül volt Wagner művészetének tán legnagyobb 19. századi magyar ellenzője. Brassai nagyon haragudott Erkelre, amiért az a kezdetekben támogatta Wagner műveinek bemutatását Pesten. Források: *Magyar Életrajzi Lexikon*, I. kötet, *Brassai Sámuel*, p. 262, Lakatos István, *Brassai Sámuel és a muzsika (I.-V.)*, in *Keresztény Magvető*, 1941/43, pp. 143-151.

¹³ A *Wagner-Briefe-Verzeichnis Addendája* is megemlíti Wagner Erkelnek írt, elveszett levelét, amelyre a *Zenészeti Lapok* utalt 1863. júl. 9-én megjelent rövid cikkében, ám elfeledkezik arról a *Színházi Látszóban* megjelent hírről (szintén 1863. júl. 9.), amiben az újság beszámolt a Richard Wagner és a Nemzeti Színház igazgatósága között valószínűleg már 1863. áprilisában megkezdődött tárgyalásokról, esetleges levélváltás(ok)ról. Forrás: *Zenészeti Lapok*, III/41, (WHL-S/8/A), *Színházi Látszó*, 93. (WHL-S/8/B). WHL-S: Varga Ildikó Rita Anna katalógusa, amelyben a Richard Wagner Magyar levelével kapcsolatos információkat közli a *Richard Wagner, Hungary, and the Nineteenth Century, Aspects of Wagner's Reception in Hungary during the Nineteenth Century* c. disszertációja munkaverziója alapján.

¹⁴ Haraszi Emil tévesen dátumozza a cikket *Wagner Richard és Magyarország* c. könyvének 303. oldalán 1864. febr. 23-ára.

¹⁵ A Pesti Német Színház technikai felkészültsége kétségkívül meghaladta a Nemzetiét, különösen 1838-ban, mikor Erkel Ferenc átszerződött onnan a Pesti Magyar Színházhoz (A későbbi Nemzeti). A két intézmény közötti harc így tán csak 1838 után kezdődött el igazán. A látható és hallható különbségeket a Pesti Magyar Színház nyilvánvalóan ki kívánta egyenlíteni, s a művészi színvonal emelése mellett egy új magyar, és kizárólag magyar nyelvű repertoár kiépítésének célját is zászlajára tűzte. Sőt. Művészi és nemzeti céljainak megvalósítása érdekében egészen addig jutott, hogy a *Tannhäuser* bemutatójának időpontjában már egyetlen német, vagy osztrák opera (pl. Mozart) sem volt a Pesti Magyar Színház repertoárján. Tartottak ugyan egy Meyerbeer-bemutatót 1860. nov. 17-én - *Dinorah*, vagy: *A Ploermeli búcsú, La pardon de Ploermel* - címmel, de valószínű, hogy az említett opera részben azért került bemutatásra, mert francia nyelvű és mert vígopera volt, s mert a magyar „zenei köztudat” akkortájt nem tartotta Meyerbeert „valódi” német szerzőnek, bár Tasdorfbán, Berlin mellett született. Ily módon természetesen a „*Dinorah*” sem lehetett a magyarok számára „valódi” „német opera”. Forrás: Hofer Miklós, Magyar Bálint, Mályuszné Császár Edit, Székely György, Vámos László, *A Nemzeti Színház 150 éve*, Budapest, (Gondolat), 1987, pp. 242-43. Lásd még: a 7-es lábjegyzet forrása.

¹⁶ Az első adat a *Tannhäuser* megvételéről egy Wagner által Lisztnek írt, 1853. nov. 16-i levélnek a csatolmányában található. Forrás: *Briefwechsel zwischen Wagner und Liszt, Dritte erweiterte Auflage in Volksstümlicher Gestalt*, Herausgegeben von Erich Kloss, Leipzig, (Breitkopf & Härtel), 1910, pp. 278-285.

¹⁷ Az opera 1845. okt. 9-i bemutatójához mérten.

¹⁸ Windhager Ákos, *Mihalovich Ödön pályaképe*, Ph. D. tézis, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2010, p. 3. és 5.

¹⁹ Összesen két féle *Tannhäuser-paródiát* adtak akkoriban Magyarországon. A Nestroy-félét, és a Kalisch-félét. A folyószövegben említett paródia a Kalisch-féle burleszk-intermezzo lehetett. Forrás: lásd a 7-es lábjegyzet forrását.

²⁰ Erkel Ferencet 1838. nov. 17-én szerezte első karmesterének a Pesti Magyar Színház.

²¹ Gelencsér Ágnes, Körtvélyes Géza, Staud Géza, Székely György, Tallián Tibor, *A Budapesti Operaház 100 éve*, Budapest, (Zeneműkiadó), 1984, p. 34, Bauer Albert, *Erkel hangszerezése in Erkel Ferenc Emlékkönyv 1810-1910, születésének századik évfordulójára írók és tudósok közreműködésével*, Szerk.: Fabó Bertalan, Budapest, (Patria), 1910, pp. 77-102.

²² Bartay operája *A Csel*, fontos lépés volt a magyar nemzeti opera létrejötte felé vezető úton, részben tán azért, mert az opera verbunkos elemeket is tartalmazott.

²³ Gelencsér Ágnes, Körtvélyes Géza, Staud Géza, Székely György, Tallián Tibor, *A Budapesti Operaház 100 éve*, Budapest, (Zeneműkiadó), 1984, p. 35.

²⁴ Olyanokét, mint pl. Obernyik Károly *Örökség* c. drámája (1844), Czákó Zsigmond *Kalmár és tengerész* c. darabja (1844), vagy a *Két pisztoly*, amelyet Szigligeti Ede írt, s Erkel komponált hozzá zenét. Források: Gelencsér Ágnes, Körtvélyes Géza, Staud Géza, Székely György, Tallián Tibor, *A Budapesti Operaház 100 éve*, Budapest, (Zeneműkiadó), 1984, pp. 35-37, Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái IX. kötet; Obernyik Károly és II. kötet; Czákó Zsigmond*, Budapest, (Hornyánszky), 1893.

²⁵ Tallián Tibor gondolata in Dolinszky Miklós, Szacsvai Kim Katalin, Tallián Tibor, „*Szokrát dobott a nemzet szívébe*”, *Erkel Ferenc három operája, Bátor Mária-Hunyadi László-Bánk bán*, Budapest, (Rózsavölgyi), 2011, p. 375.

²⁶ ‘(...) das nationale Element ist in seinen Werken so stark betont, daß es nicht blos als interessantes Lokalkolorit auftritt, sondern Seele und Inhalt seiner Musik bildet. (...)’ (...) Sie sind farbenprächtige, üppig entfaltete Blumen, Gewächse von ganz eigenem würzigen Duft. (...) Forrás: Erkel nekrológja. August Beer, *Pest(h)er Lloyd*, 1893. jún. 16.

²⁷ Bécs mégis megismerte a „*Hunyadi*”-t, amelyet először 1850-ben mutatott be egy kisebb színtársulat, majd Havi Mihály társulata is játszotta 1856. aug. 13-án. Forrás: *Erkel Ferenc Honlap, Tanulószoza, Hunyadi László*, <http://erkel.oszk.hu/tan/hunyadi-laszlo>. 2014. 05. 30.

²⁸ Véleményem szerint Liszt Ferenc Richard Wagnerhez fűződő kapcsolata nem írható körül a barát szóval.

²⁹ Wagner Pest után is folytatta a körutat. Prága: 1863. nov. 5, 1863. nov. 14. és 19. Karlsruhe, Breslau: 1863. dec. 7, Bécs: 1863. dec. 27, 1864. dec. 11. és 1865. júl. 12. München. Forrás: Hubert Kolland, *Die kontroverse Rezeption von Wagners Nibelungen-Ring 1850-1870, Diss., Berliner Musik-Studien, Bd. 5*, Köln, (Technische Univ.), 1992, pp. 92-93.

³⁰ Az oroszországi koncerteken pl. Beethoven 3, 5, 6, 7, és 8-ik szimfóniáját is vezényelte Wagner. Forrás: lásd 7-es lábjegyzet.

³¹ Richard Wagnernek még számos magyar támogatója, ismerőse, ill. barátja volt. Néhányuk neve a teljesség igénye nélkül: Szemere Bertalanné, Sztáray-Szirmai Alexandra (Széchenyi Imre gróf felesége), Dubez Péter, Gróf Apponyi Albert, Siposs Antal, Haynald Lajos, Báró Augusz Antal, Johann Nepomuk Dunkl, Friedrich Altschul, Bellovics Imre, Ellinger József (Josef), Rózsavölgyi Gyula, Rudolf Schweida, „Szoupper” (Szupper, vagy Soupper) Jenő, Jánosi Engel József és persze Richter János. Forrás: lásd a 7-es lábjegyzetet.

³² A *Zenészeti Lapok* első lapszámával kapcsolatos másik érdekesség, hogy a lap 1860. aug. 8-i és okt. 3-i kiadása azonos, így két első lapszámról beszélhetünk, ill. hogy a *Színházi Látszó* kiadója akkoriban Nemzeti Színház volt, ami főként „német ellenes” attitűdjéről volt ismert, s az mégis, már 1863. ápr. 8-tól, az első kiadás utáni harmadik naptól írt Richard Wagnerről. Források: Szerző Katalin, *Zenészeti Lapok 1860-1876*, Bevezetés Kárpáti János, *Zenészeti lapok (1860-1876)*, RIPM Consortium Ltd, 2005, pp. 17-21, Lakatos Éva, *A magyar színházi folyóiratok bibliográfiája (1778-1948)*, Budapest, (Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet), 1993, p. 190.

³³ Haraszi Emil, *Wagner Richard és Magyarország*, Budapest, (A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása), 1916, pp. 246-47.

³⁴ Az említett sorok ma, 2014-ben már sajnos nem találhatóak a stímmekben. Jelzetük a WBV-ben és a WHL-S katalógusban: Reinel; WBV A 216, WHL-S/11. Gayer: WBV A 215, WHL-S/10.

³⁵ A *Színházi Látszó* 1863. júl. 5-i, 109-es lapszáma szerint a császárfürdői esemény valamiféle bál lehetett. Forrás: Lásd a 7-es lábjegyzetet.

³⁶ Ez az „ária” hangzott fel egyedül Pesten, az említett „körút” állomásai közül. Rabatinszky Mari (koloratúrszoprán, 1842-?), a Nemzeti egykori tagja. 1862 szeptemberében debütált, és 1866-ig dolgozott ott. Utolsó szerepe a *Rigoletto*-ban volt. A Nemzetiből az Bécsi Operába szerződött, de 1873. márc. 25-én végleg elhagyta a színpadot. Forrás: *Magyar Színművészeti Lexikon*, IV. kötet, p. 3.

³⁷ Kőszegi Károly (Kőszegi-Purth) bariton (1820-1891). Rudolf szerepében debütált *Az alvajáró*-ban a Nemzetiben 1843. márc. 7-én. Legfőbb szerepei: Mephisto (*Faust*), Fernando (*A trubadúr*), Plumkett (*Martha*), Pietro (*A porticii néma*), Rocco (*Fidelio*), Gáspár (*A bűvös vadász*), Walter (*Tell Vilmos*), Gil Perez (*A fekete dominó*), Főpap (*Sába királynője*). Forrás: *Magyar Színművészeti Lexikon*, III. kötet, p. 44.

³⁸ Stéger Ferencz (Xavér, 1824-1916) korának egyik legnagyobb tenorja volt. Karrierjét Zágrábban kezdte, ahová Stazics néven szerződtek, de hamarosan a Bécsi Staatsoper szólistájává vált. A „*Hunyadi*”-t 1848 őszén énekelte. A *Tannhäuser*-ben 1858-ban lépett fel Darmstadtban, de énekelt Pragában, Brűnben, Bukarestben, Kolozsvárott, Aradon, Londonban, Barcelonában, Madridban, Torinóban, és a milánói La Scala-ban is. Legfőbb szerepei voltak: Ernani (*Ernani*), Lionel (*Martha*), Arnold (*Tell Vilmos*), Masaniello (*A porticii néma*), Manrico (*A trubadúr*), Edgardo (*Lammermoori Lucia*), Raoul (*Hugenották*), Leydeni János (*A próféta*), Elvino (*Az alvajáró*), A Mantuai Herceg (*Rigoletto*), Severo (*Norma*), Tannhäuser (*Tannhäuser*), Bánk (*Bánk bán*), és a király a „*Hunyadi*”-ban. Forrás: *Magyar Színművészeti Lexikon*, IV. kötet, pp. 134-35.

³⁹ Wesendonck: WBV 3630, WHL-S/15. Forrás: *Richard Wagner an Mathilde und Otto Wesendonck, Tagebuchblätter und Briefe*, 1853–1871, Berlin, (Verlag von Alexander Duncker), 1904, 138, p. 317.

⁴⁰ Bár Wagner látszólag lelkesen hallgatta a „*Hunyadi*”-t, egy 1863-ban Pesten keringő pletyka szerint a következőket mondta az előadásról: „Man kommt, man geht, man singt, man spielt”, azaz „Valaki jön, valaki megy, valaki énekel, valaki játszik”, esetleg: „Jönnek, mennek, énekelnek, színészkednek.”. Forrás: Haraszi Emil, *Wagner Richard és Magyarország*, p. 263, lábjegyzet: 2.

⁴¹ Wagner a következő dokumentumokban írt arról, hogy két koncert adására kérték fel Pesten: *Mein Leben*, p. 741, *Wagner 1863. júl. 20-i levele Mathilde Maiernek*, München BStB (Bayerische Stadtbibliothek), Cgm. 8839, Nr. 60, *Wagner 1863. aug. 3-i levele Mathilde Wesendoncknak*, Wesendonck-letters, *Richard Wagner an Mathilde und Otto Wesendonck, Tagebuchblätter und Briefe herausgegeben von Dr. Julius Kapp*, Leipzig, (Hesse und Becker Verlag), 1915, 138, p. 419.

⁴² Porges: WBV 3661, WHL-S/17. Forrás: *Wagner Briefe*, 258.

⁴³ Wagner a „das Allerwiderwärtigste” kifejezést használja, ami „mindenféléképp a legkellemetlenebb”-nek is fordítható. WBV 8896, WHL-S/34. Haraszi Emil, *Wagner Richard és Magyarország*, pp. 383-85. (magyar), pp. 475-76. (német).

⁴⁴ Ananké a megfellebezhetetlen szükségyszerűség, a sors, és a kikerülhetetlen végzet istennője a görög mitológiában. Forrás: *Világlex-csillagászat*, <http://www.vilaglex.hu/Csillag/Html/Jupikiho.htm#Ananke>. Letöltve: 2014. 05. 19.

A KÉPEK JEGYZÉKE:

1. Franz Hanfstaengl: Richard Wagner. Kb. 1860-ból.

2. Erkel Ferenc. Canzi Ágost képe, kb. 1861-ből.

3. A Nemzeti Színház. Pest.

4. Richard Wagner első Nemzeti Színház-beli hangversenyének plakátja. 1863. júl. 23. Pest.

5. Wagner ajánlása a *Siegfried* partitúrájának első oldalán. Bayreuth, 1876. febr. 28. A partitúra Liszt után Mihailovich Ödön, majd a Zeneakadémia tulajdonába került. Jelenleg az OSZK Zenetörténeti Tára őrzi. Jelzete: Mus pr. 9. 867.

Az ajánlás mindkét, általam ismert és eddig megjelent forrásban nyelvi hibákkal jelent meg. Abban az újságkivágásban, amely az MTA Zenetudományi Intézetének Könyvtárában található, s amely a Major Ervin tulajdonában lévő Haraszi Emil könyvben volt, a „hiermit” és az „öfter” szavak hibásak. A Magyar Könyvszemlében, K. Dedinszky Izabella által közölt szövegben pedig az „adorirt” szó a hibás véleményem szerint. (LXIV. 3/1, január-március, 1940, p. 87.)

A szöveg helyesen így hangozhat:

Siegfried

Für das Weimarer Hoftheater einst skizzirt,
Dann für Bayreuth eiligst zusammengeschmiert,
freundlichst von Dir aber absolviert,
sei hiermit dem grossen Freunde dedicirt,
und gnädigst von ihm acceptirt,
da solches schon öfter ihm arriviert.
Eljen Liszt!
Bayreuth. 28. Febr. 1876.